

ними компонентами, наявністю/відсутністю додаткового акцентування уваги на одному з складових елементів конструкції та інтонацією.

Ключевые слова: уточняющие конструкции, польский язык.

SUMMARY

This paper deals with the structural features of the category of specification in modern Polish language. Six structural models have been singled out, differing in the number of their members, content-richness, types of connection, relations of structural components, presence/absence of additional stress on one of the constructive elements and intonation.

Key words: specifying constructions, Polish language.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: Дон НУ, 2001. – 662 с.
2. Меркулова Н. Специфічні конструкції як спосіб актуалізації // Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. – Донецьк: ДонНУ, вип. 14. – 2006. – С.127-131.
3. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с.
4. Прияткина А.Ф. Осложненное простое предложение. – Владивосток: Издательство ДВГУ, 1983. – 96 с.
5. Фунтова Т.Б. Логіко-синтаксична категорія уточнення в сучасній російській мові: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. - Сімферополь, 2002. – 18 с.
6. Uniwersalny słownik języka polskiego, tom1-4. – Warszawa:Wydawnictwo naukowe PWN, 2003. – 5420 с.
7. <http://www.pbi.edu.pl> – Ogniem i mieczem, T. I – Sienkiewicz Henryk – PBI – Microsoft Internet Explorer.
8. <http://www.pbi.edu.pl> – Ogniem i mieczem, T. II – Sienkiewicz Henryk – PBI – Microsoft Internet Explorer

Надійшла до редакції 15.02.2009 р.

УДК 81'373.21

НІМЕЦЬКИЙ КОМПОНЕНТ В ОЙКОНІМІЇ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

М.В. Жарикова

Під німецьким компонентом в ойконімії регіону в роботі розуміється та сукупність ойконімів, яка створювалася німцями-переселенцями на півдні сучасної Донецької області і функціонувала до середини 40-х років ХХ сторіччя. Німецьке населення почало робити свій внесок у становлення топонімії Північного Приазов'я на другому етапі присутності тут, тобто з кінця ХVІІ століття [4, с. 15; 5], коли з ініціативи російського уряду почалася організована німецька колонізація південних районів Російської імперії. Німці прибували сюди як з території Німеччини, так і з території Польщі, Швеції, Данії, Голландії, Австро-Угорщини. Їх об'єднувало те, що всі вони були німецькомовними і були підданими різних німецьких князівств. Створення німецьких поселень природним шляхом було пов'язане зі створенням назв, які поповнювали загальний ойконімікон цієї території аж до початку ХХ ст. Регулярне писемне фіксування таких топонімічних одиниць починається з другої половини ХVІІІ ст. Йому передував, слід

вважати, досить тривалий період стабілізації ойконімних форм, що мав місце в мові як німецького, так і слов'янського населення. Зростання кількості аналізованих назв простежувалося впродовж усього XIX ст. та перших двох десятиріч XX ст. і зумовлювалося появою нових поселень, переважно хуторів.

До початку XX ст. в Донецькій губернії мешкало, за даними суцільного подвірного перепису 1923 року, 56834 німці. Серед національних меншин німці були тут за чисельністю на третьому місці і поступалися тільки росіянам та грекам. Колоній, хуторів та сіл, де жили тільки німці, нараховувалося 116. Населених пунктів з переважно німецьким населенням – 123 (у них німців було не менше 75% населення). Загальна чисельність німців у такого роду поселеннях складала 91,35% усього німецького населення. Решта 8,65% німецьких колоністів жили разом з українцями, росіянами, греками. Найбільша кількість німців мешкала в Маріупольському окрузі, тут нараховувалося 13 колоній, 62 хутори, 53 села [1, с. 40-41]. У цьому окрузі в кінці 20-х років XX ст. був створений Люксембурзький німецький національний район із загальною кількістю населення 18791 особа, 81,6% якої становили німці. Велика кількість німців проживала і в Артемівському окрузі. З 1924 р. по 1930 р. було сформовано 38 німецьких національних сільських рад – 15 в Маріупольському окрузі і 11 в Артемівському [8, с. 37, 38].

Наведені дані дозволяють говорити про наявність на початок XX ст. у Північному Приазов'ї порівняно великої кількості ойконімів, закріплених за німецькими поселеннями і створених німцями, а також про досить високий ступінь автономності цих назв у загальному ойконімному масиві території. Однак у результаті масового перейменування німецьких поселень у другій половині 40-х років XX ст. практично всі їх вихідні назви перейшли до розряду топонімичних історизмів.

Станом на сьогодні систематизоване і різнобічне вивчення німецької ойконімії Північного Приазов'я ускладнюється цілим рядом обставин. До них належать відсутність повних та точних списків німецьких поселень у Російській імперії і в СРСР, відсутність повної карти, яка б відображала їх територіальне розташування; не сприяє вивченню ойконімів цієї групи також відсутність систематичного опису географічної номенклатури німецьких поселень – це не дозволяє розглядати ойконіми в широкому місцевому німецькомовному топонімичному контексті. Серйозною перешкодою є практична відсутність носіїв німецькомовної ойконімії та мікротопонімії. З урахуванням зазначеного аналіз назв німецьких поселень регіону сьогодні не може носити вичерпного характеру.

Назви німецького походження в Північному Приазов'ї виникали як невід'ємна і органічна частина всієї німецькомовної ойконімії к. Катеринославської та інших губерній Російської імперії. До 1945 р. ці одиниці являли собою досить помітні вкраплення у масиві східнослов'янських (тобто створених носіями східнослов'янських мов) назв. У цьому відношенні вони цілком порівнянні з ойконімами, створеними приазовськими греками. У другій половині 40-х років XX ст. усі німецькі ойконіми в офіційному вживанні внаслідок перейменування поселень перейшли до розряду історизмів; у неофіційному вживанні цей процес також мав місце, але протікав повільніше. Усі спостереження і висновки, що містить ця стаття, відображають стан німецького сектору ойконімії регіону до 40-х років XX ст.

Як уже зазначалося, дані про національний склад поселень, заснованих німцями в Донбасі, свідчать про значний ступінь автономності німецького населення та його прагнення зберігати етнічну самобутність. Це не могло не позначитися на всій мовній діяльності німців, зокрема й на номінаційній. На ойконімному зрізі ця установка реалізується передусім через використання універсального механізму топонімного освоєння нової території, що полягає в перенесенні на неї назв населених місць та місцевостей з території переселення. Назви німецьких поселень, створені через перенесення вже існуючих ойконімних форм, створили той корпус мовних одиниць, який слугував відправною точкою у процесі подальшого розвитку цієї підсистеми.

Німецькі поселення на аналізованій території створювалися як сільські населені пункти; сільське населення складало більшу частину німецьких колоністів – понад 90% [1, с. 40]. На ці населені пункти переносились назви не тільки невеликих поселень (найвірогідніше, рідних для переселенців), наприклад, *Карлсруе, Мюльгаузен, Нейкірхен, Розенгейм, Шоненберг* [11, с. 188], але й великих міст, а також земель Німеччини, пор.: *с. Мюнхен, с. Ельзас, с. Кассель, с. Вердер, с. Великий Берлін, с. Старий Данциг, х. Лейпциг, к. Шонау, к. Ландау, к. Вейнау, к. Гіршау, с. Шпарау, к. Дармштадт, к. Штрасбург, х. Гамбург* та ін. Серед таких перенесених назв переважали ойконіми на *-ау*. В Німеччині цей ойконімний тип зустрічається і в західній, і у східній частині країни, а найбільше згущення цих ойконімів припадає на територію Саксонії [10, с. 224].

Перенесення назв земель та великих міст Німеччини на сільські поселення, засновані в іншій країні, певною мірою зближує німецьку ойконімію регіону з грецькою; приазовські греки також використовували такі назви: *Афіни* (суч. Зоря, Влдр.), *Візантія* (суч. Ключове, Влдр.) *Фесалія* (нп., який існував недалеко від с. Красна Поляна, Внвс), однак авторами таких ойконімів є нащадки переселенців із Криму. Самі ж переселенці при заснуванні сіл у Приазов'ї зверталися до назв своїх рідних кримських поселень. Для греків номінаційним підґрунтям поставав передусім реальний зв'язок між вихідним та новим поселенням, а для німців номінаційно актуальним був не тільки такий зв'язок, але й більш загальна державно-адміністративна приуроченість ойконіма.

Перенесені ойконіми вводилися в загальне ойконімне поле території і могли використовуватися на подальших етапах ойконімного засвоєння регіону як твірні одиниці. Цьому багато в чому сприяли соціально-економічні умови та правова база життя німецького населення на території Російської імперії. У німецьких колоніях на півдні України діяло правило успадкування землі тільки одним із синів (правило мінорату). Як наслідок його застосування зростала кількість безземельних, що в свою чергу стимулювало купування та утворення нових дочірніх колоній. У зв'язку з цим показові, наприклад, наступні дані: упродовж XIX ст. 209 матірніх колоній у Причорномор'ї зуміли створити понад 2 тисячі дочірніх колоній. До цього слід додати, що існував закон, який дозволяв дробити ділянку, якщо вона перевищувала 30 десятин, однак так, щоб отримані ділянки були не меншими, аніж 30 десятин. Все це дозволяло практикувати дроблення ділянок в 60-65 десятин на дві рівновеликі. Така ж картина спостерігалася і в Північному Приазов'ї. Зазначені обставини є, на наш погляд, головною причиною кількісного зростання в межах німецького сектору ойконімії регіону. Вони певною мірою визначали і вибір мотиваційно-структурних моделей назв. Таким новоутвореним колоніям і хуторам або присвоювалося ім'я нового власника, або зберігалася назва вихідного поселення, яка поєднувалася з іменем нового власника [7, с. 18-19; 24-27]. Загалом можна говорити, що соціально-економічні фактори створювали умови для внутрішнього розвитку в цій частині німецького сектору регіональної ойконімії.

Номінаційна взаємодія німецької мови з російською та українською мовами виявляється в тих назвах, які виникали як нові ойконімні одиниці. Вони становлять основну частину німецьких назв поселень. Можна вважати, що на перших етапах перебування німців у регіоні, коли їх мовній дійсності ще не була властива німецько-російська / німецько-українська двомовність, джерелом твірних слів і формантів була передусім німецька мова. Як зазначає А.В. Ясиба, німці-переселенці записували назви своїх колоній і хуторів переважно рідною мовою; записи в метричних книгах аж до середини XIX ст. також велися виключно німецькою мовою, і лише з другої половини XIX ст. усталюється традиція вести записи двома мовами – німецькою та російською/українською [12, с. 121]. У процесі формування зазначених видів двомовності починають використовуватися елементи, запозичені зі східнослов'янського ойконімоторення. Відповідно до мови-джерела твірної бази, яка включає лексичні та словотвірні засоби, назви німецьких поселень можна поділити на три групи (станом на початок XX ст.).

1. Усі компоненти, з яких складається назва, вибираються з німецької мови, наприклад, *Гохфельд, Фриденсруе, Остгейм, Блюменгарт, Вальдгейм, Грюнау, Блюменталь, Паульгейм* тощо.

2. Усі компоненти, з яких складається назва, вибираються з російської та української мов, наприклад, *Пришиб, Березівка, Олександрівка, Абрамівка, Адамівка, Андріївка, Антонівка, Борисівка, Дубівка, Долинівка, Катеринівка* тощо.

3. Компоненти вибираються з німецької та слов'янських мов, наприклад, *Александровфельд, Александроволь, Николайдорф, Павелгейм* тощо.

Спеціально підкреслимо, що в цій класифікації відображається не етимологічна належність основ та формантів, а мова, з якої безпосередньо в акті номінації поселення вибирається мовний будівельний матеріал, тому до другої групи відносимо і назви, які містять тюркомовні основи.

А. Назви поселень з німецькою мовною основою

Твірну базу для назв цієї групи становлять апелятивні та онімні одиниці (у першу чергу антропоніми та ойконіми). Аналіз засвідчив, що принципи відбору лексики зазначених двох класів різняться. Вибір онімної лексики базується на реальному зв'язку поселення з конкретними засновниками або на конкретних умовах виникнення поселення. Вибір апелятивних лексем орієнтований передусім на сформовані в німецькій мові і засвоєні переселенцями ще на батьківщині ойконімні моделі. На нових місцях мешкання переселенці орієнтувалися на ту ойконімотвірну лексичну базу, яка регулярно використовується в німецькій ойконімії на території Німеччини. Про це свідчить, зокрема, той факт, що в назвах німецьких поселень практично не відобразилися місцеві, тобто такі, що функціонують в Північному Приазов'ї і характерні для східнослов'янських мов, географічні терміни. Так, серед 800 назв, які функціонували в Катеринославській губернії в середині XIX ст., тільки дві безперечно пов'язані з ГТ – *Долинівка та Долинськ*. Відображення в ойконімах загальних ознак географічного середовища здійснюється шляхом використання німецької географічної номенклатури. Фактично не відобразилася в назвах німецьких населених пунктів і місцева топонімія (гідронімія, омонімія), хоч на території Німеччини це один із продуктивних способів ойконімної номінації.

Серед німецьких ойконімів, які створювалися вже на території Російської імперії, досить багато повторювальних форм. Так, за даними А.В. Ясиби, з 800 колоній в Росії 65 мали в кінці XIX ст. однакові назви [11, с. 187]. Цей факт засвідчує, що німці вдавалися до найбільш вживаних на їх батьківщині ойконімотвірних лексем, незважаючи на те, що практично впродовж двох сторіч не контактували з німцями Німеччини.

У німецьких назвах поселень на території Північного Приазов'я відобразилися основи апелятивних лексем, які входять в німецькій мові до різних тематичних полів, а саме: а) географічна термінологія; б) ботанічна термінологія та семантично близькі до неї слова; в) назви типів поселень; г) назви типів помешкань та споруд. Окрім цієї лексики, в ойконімотворенні активно використовувалася лексика, яка належить до концептуального поля „емоції”.

Німецька географічна термінологія у складі ойконімів представлена компонентами, які мають суфіксоїдний характер. Усі вони сформувалися на базі повнозначних іменників. До них належать наступні: *-берг* (< *der Berg* 'гора'), *-фельд* (< *das Feld* 'поле'), *-таль* (< *das Tal* 'долина'), *-орт* (< *der Ort* 'місце, місцевість'), *-візе* (< *die Wiese* 'луго'), *-бах* (< *das Bach* 'струмок'), *-брунн(ен)* (< *der Brunnen* 'джерело'), *-штейн* (< *der Stein* 'камін'), *-ау* (< *die Aue* 'земля на воді; річкова долина, заплашний луго'), *-грунд* (< *der Grund* 'земля, ґрунт'), *-ланд* (< *das Land* 'країна, край, земля, ґрунт, берег'), *-рейх* (< *das Reich* 'державна, царство'), *-вейде* (< *die Weide* 'пасовище, вигін'), *-вальд* (< *der Wald* 'ліс'), *-гарт* (< *der Garten* 'сад'), наприклад, *Грюнберг, Ебенберг, Фельзенберг, Кронберг, Грюнфельд, Францфельд, Гохфельд, Іоганнесфельд, Фридрихсфельд, Катериненфельд, Ейхенталь, Фриденталь, Софієнталь, Кронталь, Лібенталь, Рундевізе,*

Шенбах, Штейнбах, Грюнштейн, Грюнау, Камненау, Розенвейде, Готланд, Ландекроне, Розенгарт, Кронсгартен, Кіршвальд, Бурвальде тощо.

Певні місця в класифікаційній рубриці деяких із цих компонентів спричинюють певні труднощі. Так, компоненти – *вальд та -гарт(ен)* семантично поєднують ознаки географічного апелятива (передусім у масштабах мікротопонімії) та ботанічного номена; компонент –*орт* може співвідноситися не тільки з позначенням частини території, але й із позначенням типу поселення, пор. значення в іменнику *der Ort* 'місце, місцевість, населений пункт, невелике містечко, село'. Це ж стосується і компонента – *зитц* (<*das Sitz* 'місцеперебування, місцезнаходження, місцеположення').

На користь суфіксійного характеру перелічених компонентів говорить їх постійна постпозиція у складі ойконімів, пор.: *Ліхтфельд, Марієнберг, Лібенгарт, Мюльбах, Лібенталь, Марієнталь, Розенвайде, Кіршвальд* та ін. Найбільш частотними в німецьких ойконімах к. Катеринославської губернії є ойконімні суфіксоїди – *фельд, -таль, -берг*. Пояснюється це, на нашу думку, по-перше, загальною номінаційною реакцією на спостережувану фізико-географічну реальність і, по-друге, наявністю та великою поширеністю прізвиськ із цими компонентами, пор.: *Розенберг, Кронберг, Грінберг, Кгшельфельд, Борменталь*.

Лексика, пов'язана з тематичним полем «рослинистість», також досить широко відображена в німецькій ойконімії регіону. Вона представлена вже згадуваними термінами-суфіксоїдами – *вальд (ліс)* та –*гарт* (сад), а також основами лексем *баум-* (<*der Baum* 'дерево'), *ейхен-* (<*die Eiche* 'дуб'), *-кірш* (<*die Kirsch* 'вишня'), *біркен* (<*die Birke* 'береза'), *вейде* (<*die Weide* 'іва, верба'), *клеє* (<*der Klee* 'конюшина'), *блюмен-* (<*die Blume* 'квітка') та *розе-* (<*die Rose* 'роза'), які входять до складу ойконімів-композицій, наприклад, *Вальдгейм, Бурвальде, Ейхвальд, Кіршвальд, Біркенгейм, Візенвейде, Петергарт, Блюменгарт, Блюменфельд, Блюменгейм, Блюменгельм, Блюменорт, Блюменталь, Розенфельд, Розенгарт, Розенталь, Розенвайд, Розенберг, Кіршфельд, Кіршгоф*. Звертає на себе увагу повторюваність не тільки зазначених основ у складі ойконімів, але й ойконімних форм з цими словами. Пор.: у середині XIX ст. в к. Катеринославській губернії ойконімна форма *Розенфельд* повторювалась 20 разів, *Блюменфельд* – 4 рази, *Блюменталь* – 2 рази.

Приєднуються до цих назв ойконіми, у складі яких виділяються основи *кроне-* (*die Krone* 'верхівка дерева, корона'), *корн-* (*das Korn* 'зерно'), *грюн-* (*grün* 'зелений'), наприклад, *Кронвайде, Ландекроне, Кронсгартен, Александрокрон, Грюнау, Грюнталь, Грюнгоф, Грюнштейн*.

Назви типів поселень і типів помешкань та споруд відображаються у складі ойконімів так само, як і географічні терміни – у ролі словотвірних компонентів (основ) суфіксійного типу: – *дорф* (<*das Dorf* 'село'), *-штадт* (<*der Burg* 'місто'), *-бург* (<*die Burg* 'фортеця, замок'), *-гейм* (<*das Heim* 'домівка, вогнище'), *-гоф* (<*der Hof* 'двір'). До цієї групи можна віднести і компоненти –*гут* (<*das Gut* 'майно, благо'), *-орт* (<*der Ort* 'невелике містечко') – *Елізабетдорф, Кайзердорф, Марієндорф, Ямбург, Нейенбург, Тугенорт, Візенгейм, Розенгейм, Візенгоф, Нейгоф, Мюнстергоф, Клейнгоф, Фінгергут* та ін. Відзначаються такі особливості відбору лексики цієї групи: найбільш вживаними є елементи – *дорф* та –*гоф*, що мотивується, найімовірніше, сільським характером поселень; не використовується термін *колонія*, що пояснюється присвоєнням цього статусу поселенню лише через певний, досить тривалий час (декілька років) після його реального заснування під певною назвою; компонент –*штадт* відображений тільки в перенесеній назві *Дармштадт* (номінаційне його використання простежується на суміжній території к. Обл. Війська Донського – *Форштадт Середній, Форштадт Верхній*); немає назв з компонентами *-буде* (<*die Bude* 'житло'), *-гаузе* (<*das Haus* 'домівка, господарство'), *-рейх* (<*der Reich* 'держжава, царство'), *-кірхе* (*die Kirche* 'церква'), які використовуються в ойконімії Німеччини і зустрічаються у складі ойконімів німецького походження на території Росії та України. Кількість назв поселень цієї групи тотожна до кількості назв попередніх груп.

Слід відзначити, що в німецькій мові має місце омонімія ойконімів та прізвищ, які містять названі словотвірні компоненти, передусім –*дорф* та –*гоф*. Цей фактор, безперечно, зіграв свою роль у накопиченні великої кількості аналізованих ойконімів, частина яких виникла шляхом ойконімізації прізвищ. Другим фактором, який сприяв накопиченню таких ойконімів, є перенесення назви колонії на численні дочірні хутори. Лексика концептуального поля „емоції” використовується досить регулярно, однак коло конкретних твірних лексем досить обмежене. Всі вони наділені яскраво вираженим позитивним конотативним забарвленням: *лібен* (*lieben* 'улюблений'), *фріден* (*frieden* 'мирний'), *шон* (*schon* 'красивий, прекрасний'), *руе* (*ruig* 'спокійний, тихий'), *гут* (*gut* 'гарний'), *гільфе* (*die Hilfe* 'допомога'), *гоффнунг* (*die Hoffnung* 'надія'), *глюк* (*das Gluck* 'щастя'), *люст* (*die Lust* 'бажання'), *рейх* (*гегск* 'багатий, красивий'), наприклад, *Фріденсруе*, *Шонфельд*, *Фріденс-таль*, *Лібенталь*, *Гутерталь*. Такого роду ойконіми семантично поєднуються з назвами «рослинного» характеру на зразок *Грюнталь*, *Блюменгарт* тощо.

При створенні німецькомовних назв поселень використовуються не лише перелічені групи називної лексики, а й власні імена. Переважно це антропоніми та ойконіми. Окрім них значно в меншому обсязі використовуються хороніми, а також агіоніми.

У класі антропонімів ойконімотвірною функцією в дорадянський період наділялися прізвища та власні імена осіб, які мали безпосередній стосунок до створення поселення – або як засновників, або як володарів. Це досить численний клас твірних одиниць. З прізвищами співвідносяться ойконіми *Енгельгарт*, *Фінгергут*, *Фрізе*, *Шмідт*, *Краузе*, *Келлер*, *Ментейх*, *Мінц*, *Міллер*, *Тіссен*, *Фіц*, *Шицле*, *Клюндт* та багато ін. Власні імена відображені в ойконімах *Отто*, *Пауль*, *Петере*, *Ульрих*, *Александрталь*, *Александрволь*, *Алексволь*, *Катариненталь*, *Ніколаусдорф*, *Паульсгейм*, *Паульсдорф*, *Петерсдорф*, *Францфельд*, *Фріцдорф*, *Фридрихсфельд*, *Анета*, *Елізабетгоф*, *Густавхауз*, *Людвігсталь* та ін. Можуть використовуватися антропонімні формули: *Кнор і К* (Матіс Вільгельмов).

У радянський час твірними стали виступати також прізвища / псевдоніми державних та партійних діячів Радянського Союзу, наприклад, *Калініндорф*, *Сталініштадт*, *Сталіндорф*. Точно кажучи, ці назви слід включати до групи ойконімів із змішаною мовною основою, позаяк форма антропоніма вибирається з російської мови і не замінюється німецьким еквівалентом, але разом з тим вони показові і як свідчення типовості відповідного розряду антропонімів як джерела ойконімотвірних засобів у німецькій ойконімії. У таких назвах вже простежується взаємодія мов, яка позначається на структурно-словотвірному рівні.

Топонімна складова твірної бази аналізованого класу назв представлена передусім ойконімами. Одна їх частина переносилася з території колишнього поселення, інша частина формувалася з тих назв, які були створені вже на цій території. Значно меншою мірою використовуються назви земель Німеччини.

Виявляється в німецьких ойконімах і агіонімія, однак значно меншою мірою, ніж у східнослов'янських ойконімах – практично всі німецькі назви пов'язані з іменем Діви Марії, наприклад, *Марієнберг*, *Марієндорф*, *Марієнгейм*, *Марієнталь*. Такі назви досить поширені в Німеччині, де закріплюються за невеликими поселеннями [11, с. 188], у зв'язку з чим можна говорити якщо не про переносний їх характер, то про створення за зразком, про відтворення ойконімичних форм.

Б. Назви поселень зі східнослов'янською мовною основою

Німецькі поселення могли набувати назви (судячи з того, як ці поселення йменуються у спеціальних роботах істориків, краєзнавців), створені на східнослов'янській мовній основі. Такі назви мали місце ще до першого масового перейменування німецьких поселень під час Першої світової війни (1915 р.). Так, у к. Катеринославській губ. 24% німецьких населених пунктів мали назви, які складаються зі слов'янських основ та топоформантів. Це чітко відображає німецькомовна писемна фіксація ойконімів. Наведемо ряд прикладів: *Alekseewka*, *Alexandro-Newskoe*, *Alexandropol*, *Antonovka*, *Dmitrovka*, *Egorovka*, *Elisawetpole*, *Glebowka*, *Grafskiy*, *Ivan-Grad*, *Jassinowka*, *Kalinovo*,

Kamenskoe, Krasnowka, Kotljarovka, Lesowka, Listwjanka, Nowodwerowka, Nowo-Fodorowka, Orlowo, Selenopol'e, Swobodnoe, Wischnewatoe, Wodjanoj та ін. Такі ж факти відзначаються і в інших регіонах. Пор. в АССР німців Поволжя (за відомостями 1924 р.): *Орлов, Нагорне, Семенівка, Нагорна, Культура, Красний Кут, Ягідне, Советський, Красний Яр, Орловське, Квасниківка, Нижня Водянка, Журавлиний, Бірючий, Лісний, Кам'янка, Федорівка*. Щоправда, кількість таких фактів на декілька порядків нижча порівняно з територією к. Катеринославської губернії. Одним із пояснень такої невідповідності мовної основи ойконіма та мови номінаторів може бути використання в писемній фіксації як основної і офіційної в реальному вжитку додаткової слов'янської назви поселення. У ряді випадків спрацьовував фактор змішаності населення або двомовності німців, а також прагнення «вписатися» у слов'янське культурне, зокрема, номінаційне поле. Передумови для здійснення з'ясування явища закладені в єдності християнського іменника, у наявності потужного слов'янського субстрата в топонімії Німеччини (передусім східної), у типологічній близькості німецької та слов'янської ойконімії.

Лексична твірна база цих назв традиційна як для слов'янської, так і для німецької ойконімії: антропоніми, які співвідносяться з християнськими власними іменами, апелятиви, які відображають географічні реалії, оцінно-експресивні кліше.

Суттєве збільшення кількості слов'янськомовних назв німецьких поселень було зумовлене масовим перейменуванням на початку ХХ ст. Унаслідок же другого післявоєнного масового перейменування слов'янськомовні назви повністю замінили німецькі, які, тим не менше, мали свій номінаційний вплив на виниклі слов'янські назви. Зіставлення вихідних німецьких та слов'янських назв, що їх замінювали, засвідчує наявність у ряді випадків семантичної взаємодії між лексичними основами. Найбільш яскраво воно позначилося у разі калькування, повного або часткового, німецьких назв: *Гохфельд* > *Високе Поле*, *Нейфельд* > *Новосілля*, *Грюнфельд* > *Зелене Поле*, *Лібенталь* > *Улюблена*, *Корнталь* > *Зернове*, *Нейбург* > *Нова*, *Фріденсруе* > *Мирний Спокій*. У разі калькування могли використовуватися слов'янські лексеми з тих же семантичних полів, що і в німецьких оригіналах, наприклад, *Остгейм* > *Притулок*, *Розенгарт* > *Вишневий*, *Кронвейде* > *Лісний*, *Красгартен* > *Виноградний*, *Вальдгейм* > *Березівка*, *Фельденгут* > *Чистопілля*.

У разі заміни відантропонічних німецьких ойконімів вихідна антропонімна основа зберігається: *Ніколайфельд* > *Миколаївка*, *Єкатериненфельд* > *Катеринівка*, *Паульсдорф* > *Павлівка*; окрім того, міг зберігатися загальний антропонічний характер основи, наприклад, *Ніколайталь* > *Ново-Софіївка*, *Францфельд* > *Орлов*, *Францфельд* > *Варварівка*, *Симоненгейм* > *Серафимівка*.

Відзначені факти засвідчують, що якісні характеристики мовної взаємодії в ойконімах залежать від конкретних умов, які призводять до появи такої взаємодії. Так, за спостереженнями О.Ф. Рипецької, в ойконімії Східної Німеччини мала місце досить глибока взаємодія німецьких та слов'янських мов, яка знаходила вияв у структурі назв: давні слов'янські форманти або кінцеві звукокомплекси замінювалися близькими у звуковому відношенні німецькими формантами [9, с. 122]. Це характерно для ситуації, коли слов'янський компонент має субстратний характер. На території Північного Приазов'я субстратним (притому локально обмеженим) елементом постають німецькі назви. Через вплив позалінгвального фактора – політично мотивованої настанови на виключення із вживання німецькомовних ойконічних форм – взаємодія мов здійснюється на рівні внутрішньої форми ойконімів.

В. Назви зі змішаною німецько-слов'янською мовною основою

Поява назв зі змішаною німецько-слов'янською мовною основою (з точки зору їх синхронного сприйняття) закономірна в умовах дво- та полімовності території. Вони відображають певну стадію «ослов'янення» німецькомовних з походження ойконімів, тобто взаємодія мов у цьому випадку здійснюється не в момент створення ойконіма, а вже у процесі його функціонування. Зазначений процес торкався, як правило, антропонічної складової назв, наприклад, *Александрфельд*, *Александроволь*, *Ніколайдорф*, *Павелгейм*. Цей природний процес заміни антропонічної частини німецької назви

слов'янським відповідником був певною мірою неминучим зважаючи на генетичну єдність християнського іменника і начебто становив підґрунтя для описаних вище заміни німецьких назв слов'янськими. Зазнавали такої адаптації ойконіми, які містили основи власних імен, спільних для німецької та східнослов'янських мов.

Іншої точки зору дотримується А.В. Ясиба, яка вважає, що ойконіми, які містять російськомовну форму власного імені – *Александрфельд, Александрволь, Катериненталь, Ніколайдорф, Павелгейм* – давалися на честь російських імператорів/імператриць, у час володіння яких створювалося німецьке поселення, оскільки форми власних імен *Олександр, Катерина, Ніколай, Павел* не властиві німецькій мові, їм відповідають *Алекс, Катарина, Ніколаус, Пауль*. Дослідниця зазначає, що в живому використанні німецьке населення російськомовну антропонімну основу в ойконімі замінювало відповідною німецькою формою: *Александрволь >Алексволь, Катериненталь >Катариненталь, Ніколайдорф >Ніколаусдорф, Павелгейм >Паульсгейм* [11, с. 188]. У такому випадку слід говорити про номінаційну взаємодію мов.

Результатом номінаційної взаємодії німецької та російської/української мов є ойконіми, які створювалися шляхом приєднання елементів *новий/ново-, старий/старо-, малий/мало-, великий/велико-* до ойконімів німецького походження: *Новий Данциг, Старий Данциг, Ново-Марієнталь, Ново-Остгейм, Великий Берлін, Великий Ведер, Малий Ведер, Велике Лібенваль*. Номінаційні ситуації, в яких утворювалися такі форми, аналогічні до тих, що мали місце у грецькій та слов'янській частині ойконімії регіону.

Г. Взаємодія німецької та російської/української мов у процесі функціонування ойконімів

Адаптація німецькомовних ойконімних форм східнослов'янського мовного середовища здійснювалася як в усному, так і в писемному мовленні, «об'єктом сприйняття було і слово, що звучало, і слово «орфографічне», написане чи надруковане [3, с. 79]. Це призводило до появи різноманітних форм «ослов'янювання» назв. Як зазначає Л.М. Бражник, «передача «орфографічного» слова коливалася між транслітераціями, які читалися потім за правилами відтворення російських слів, і транскрибуванням фонетичного слова» [3, с. 79]. Слід також ураховувати, що у XVIII ст. існували чітко розроблені правила традиційного читання слів, написаних латиницею; ці правила могли застосовувати і для читання німецьких ойконімів, позаяк звуковий склад останніх у XVIII ст. позначався латинськими літерами [2, с. 180]. Більш деталізовану класифікацію способів адаптації німецьких ойконімів подає А.В. Ясиба, яка виділяє трансплантацію, транслітерацію, практичну транскрипцію, поєднання транскрипції та транслітерації, калькування (повне або часткове), субституцію (перейменування на основі лексичних, морфологічних, фонетичних змін), переосмислення [12, с. 121-122]. Ця класифікація свідчить, що адаптація ойконімів, яка супроводжувалася інтерференційною взаємодією мов, здійснюється як у межах означального ойконімних одиниць, так і в плані їх означуваного, ототожнюваного з доойконімним апелятивним змістом. У першому випадку має місце не переклад назв, як вважає В.М. Кам'янець [6, с. 66], а передача ойконімів, позаяк переклад завжди передбачає відображення означуваного мовної одиниці.

Основним способом передачі німецьких назв у російській та українській мовах постає практична транскрипція, яка враховує і орфографічні, і фонологічні аспекти назв. Конкретне втілення такого способу передачі являє собою підбір/створення фонетичних відповідностей, або субституцій – вокальних та консонантних [3, с. 79]. Детально система субституцій проаналізована в роботах А.В. Ясиби, тому ми зупинимося на найбільш загальних характеристиках цього процесу.

Вузловими моментами вокалізму німецької мови, актуальними в процесі передачі ойконімів у російській/українській мовах, є довгі голосні, дифтонги та умлаут. Довгі голосні у німецькій мові на письмі позначаються подвоєнням відповідних голосних літер. Таке подвоєння зберігається в російському/українському писемному мовленні. Пор.: *Аннаберг, Аахен, Ольгафельд, Моосберг*. Окрім фонологічної функції, подвоєння

голосних літер у німецьких ойконімах може виконувати функцію розподібнення назв. І в цьому випадку подвоєння голосних зберігається, наприклад: *Moosberg – Моосберг, Mosberg – Мосберг*. Німецькі *u, ue* передаються літерою *ю*: *Muller – Мюллер, Muehlbach – Мюльбах, Fyller – Фюллер*. Німецькі звуки [ó], [æ] та їх графічні відповідники *ö, öh, oe* в середині слова передаються російською літерою *ё* / українським диграфом *ьо*, а на початку слова літерою *э/е*, наприклад, *Königsau – Кёнигсау/Кьонигсау, Ödental – Эденталь/Еденталь*. Німецькі дифтонги *ei* (з графічними варіантами *ei, ei, ai, eu, au*) та *eu* передаються відповідно як *ай* та *ей*: *Eisingen – Айзинген, Ostheim – Остгейм, Neukirschen – Нейкіршен*. Загалом засвоєння дифтонгів, умлаута та довгих голосних здійснювалося як варіювання фонетичного та графічного їх прочитання [12, с. 126].

У консонантизмі німецької мови проблемними ланками у разі передачі назв поселень російською/українською мовами були подвоєння приголосних, а також приголосні *g, h, s*. Подвоєння приголосних зберігається, оскільки воно, як і розглянуте раніше подвоєння голосних, може виконувати в ойконімах розподібно-диференційну функцію, пор.: *Nasendorf – Hassendorf/Хасендорф – Хассендорф*. Приголосний *g* передається російським *г* /українським гортанним фрикативним *г* або *х*; приголосний *h* – як *г, х*. Німецький приголосний *s* передається декількома способами. На початку і в середині слова перед голосним – як *з*: *Silbertal – Зильберталь, Risenfeld – Розенфельд*. На початку слова перед голосним – як *с*: *Sabinenhof – Сабіненхоф*. У решті позицій – як *с* [12, с. 128].

Інтерференційні процеси, які торкаються означуваного німецьких ойконімів, свідчать про включення (не завжди, очевидно, свідоме) механізмів їх типологічного зіставлення зі слов'янськими ойконімами на рівні ономаціологічних моделей. Така інтерференція може породжуватися гарним розумінням внутрішньої форми та словотвірної структури ойконімів обох мов. Цей вид інтерференції постає як калькування (повне або часткове) німецької назви.

Означуване ойконіма може трансформуватися й іншим способом: на основі паронімічного (народноетимологічного) зближення на зразок *Міллер – Млинок, Радке – Редька*. І в першому, і в другому випадках різномовні ойконімні одиниці природно включаються у процес взаємодії, підпорядковуючись логіці співіснування різномовних ойконімних систем/підсистем. Від такої інтерференційної взаємодії слід відмежовувати випадки спеціальної заміни німецької назви російською/українською, яка була продиктована зовнішніми у стосунку до ойконімної системи ідеологічними мотивами. У рамках таких перейменувань інтерференція може проявляти себе в семантиці твірного українського слова: *Корнталь – Зернове, Грюнау – Зелена*. Однак у більшості випадків такого опертя на семантику основи німецького слова немає, позаяк перейменування мало за мету вилучити із ойконімії німецькомовні одиниці, замінивши їх слов'янськими, пор. *Нейбург – Малахівка, Симоненфельд – Кам'яний Кут, Ейгенфельд – Морозове*.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються процеси формування сукупності ойконімів на території південної Донеччини, пов'язані з німецькою колонізацією цього регіону у XVIII-XIX ст., а також взаємодії німецькомовних назв з російськими та українськими мовами та їх топонімічними системами.

Ключові слова: топонімія, топонім, ойконімія, ойконім німецького походження, південно-східна Україна.

SUMMARY

The article deals with the processes of formation of aggregate oykonimov in the south of Donetsk region, associated with the German colonization of the region in XVIII - XIX century, as well as the interaction of German-language titles with Russian and Ukrainian languages and their toponymic systems.

Key words: toponymic systems, toponym, oykonim, oykonim of German origin, south-east Ukraine.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баенко К.В. Немецкое население Донецкой губернии по переписи 1923 г. // I региональная научно-практическая конференция «Донбасс: прошлое, настоящее, будущее». Тезисы докладов и сообщений. – Донецк, 1992. – С.39-42.
2. Биржакова Е.З., Войнова Л.А., Кутина Л.П. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII в.: Языковые контакты и заимствования. – Л.: Наука, 1972.– 431 с.
3. Бражник Л.М. Графическое и фонографическое освоение немецких топонимов русским языком в XVIII в. // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: Донеччина, 2002. – С. 79-90.
4. Дынгес А. А. Периодизация истории немецкого населения в Приазовье // I региональная научно-практическая конференция «Донбасс: прошлое, настоящее, будущее». Тезисы докладов и сообщений. – Донецк, 1992. – С.15-18.
5. Дынгес А.А. История немцев Украины с 1730 до 1917 гг.: Программа курса и избранная историография. – Донецк: Апекс, 2002. – 141 с.
6. Кам'янець В.М. Запозичення німецьких власних назв українською мовою// Проблеми слов'янської ономастики. – Ужгород: УжДУ, 1999. – С. 64-71.
7. Причерноморские немцы. Их вклад в развитие города Одессы и региона. 1803-1917: Библиографический указатель/Министерство образования Украины. Одесский государственный университет им. И.И.Мечникова/Ред.И.В.Шепельская. – Одесса: Астропринт, 1999. – 192 с.
8. Резник И.И. Национальные районы в Донбассе в 20-е годы // I региональная научно-практическая конференция «Донбасс: прошлое, настоящее, будущее». Тезисы докладов и сообщений. – Донецк, 1992. – С.36-39.
9. Рипецкая О.Ф. О методике и результатах синхронического изучения славянских реликтов в ойконимиконе ГДР // Перспективы развития славянской ономастики. – М.: Наука, 1980. – С.121-125.
10. Ясыба А.В. Словообразовательные особенности комонимов немецкого происхождения //Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: Донеччина, 2002. – Вип. 8. – С. 217-227.
11. Ясыба А.В. Лексика немецкого происхождения в топонимии Северного Приазовья и Причерноморья //Немцы Приазовья и Причерноморья: история и современность (к 200-летию переселения): Материалы международной научной конференции, посвященной 200-летию переселения немцев в Приазовье и Причерноморье, 27-28 сентября 2003. – Донецк: Апекс, 2003. – С.185-192.
12. Ясыба А.В. Особливості адаптації комонімів німецького походження в українській мові //Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: Донеччина, 2004. – Вип. 9. – С. 119-133.

Надійшла до редакції 07.04.2009 р.

УДК 81'373.46

СТРУКТУРА ТЕРМІНІВ-ГАСТРОНІМІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

М.С. Симонець

Вивчення процесів формування термінологічної системи і поповнення її новими термінами має велике теоретичне і практичне значення. Теоретичні основи термінології були закладені ще в 30-ті роки ХХ ст. О.О. Реформатським, Г.О. Винокуром і розвинуті сучасними лінгвістами О.В. Суперанською, Т.Р. Кияком, В.П. Даниленко, Л.Ю. Буяною, Т.І. Панько, С.В. Гриньовим, Т.Х. Каде, В.М. Лейчиком та іншими. Дослідники відзнача-